

«posible»; *gertagiñ*, *gertaburu* «causa»; *etorburu* «principio»; *bakoya* «individuo»; *bakoitasuna* «subsistencia»; *bakoitza*, *bakoitzasuna* (berebat); *egimen* «potencia activa»; *armen* «potencia pasiva»; *alde artuta* «absoluto»; *utsik artuta*; *formalgaya*, *materialgaya* «parte cuestión formal, parte material».

Oarrak: Ingelerazko Iztegiak bitariko itzak ekartzen ditu naastuta, sajon errotiko itzak eta latel errotikoak. Euskal itzak eta erdel itzak talde bitan jarri litezke. Euskal Erriko zokoetan oraindik itz aunitz dira. Euskaltzaindiak eskatu bear luke, beregana edonundik batutakoak bialtzeko. Erronkari'n, adbz. esaten dute *zabalko* «descansillo de la escalera»; *olastazale* «pegador»; *kala xin*, *kala gau*; Arrasate'n *albitsa* «belarlatza»; ta abar. Onenbestez bukatzen det.

Beste oar bat: Laisterka ari naiz eta zati batzuek ez ditut astiro ta luzeago azaldu. Antxiñako garbizaleek utsik egin ba'zuten bere bidean, alere sayaldi bat izan zala, lehengo sayaketa bat egin zutela, gogoan artu bear litzake. Ayen yoran bizia, ta adorea, ta pizkunderako izan zuten arnasa ta giarra oso osorik ontzat artu bearko genuke. Nire gorantzi miñenak gure aurretiko euskal Kulturabidearen langilleei, ta batez ere, Arana Goiri martiriari ta bere ikasleei.

BARANDIARAN'dar GAIZKA jl.

BATASUNERAKO URHATSAK, EUSKAL - ANALPHABETISMUA TA KULTUR-HIZTEGIA

Lojendio, Mitxelena, Villasante, ta beste jaun agurgarri batzuen azken orduko eskariei ezetz esan ezinik, nere iritziz beranduegi bazan ere, egun gutti dirala hasi naiz zerbait idazten, beste zereginiek uzten didaten huts-unetan, batzar huntan irakurteko. Denbora labur laburragaz hasten naiz ba ideia batzu azaletik aztertu nahirik.

Batasun eta kultur-euskarazko lanekin aspalditik nabilela jakinik, baliteke baten batek galdetzea zelan izan diteken hunelako gaiak lehen-dik zearo estudiantuta ez edukitea. Hunelako galderei erantzuteko, nahi nituke ezagutarazi aurretik pentsatuta dauzkaten urhatsak litteratur euskararen batasuna lortzeko.

LEHENBIZIKO URHATSA

Zabalkundea, propaganda. Ideia oker asko zabaldu dira gure arte batasuna dala-ta. Zerbait egiten hasi orduko, beharrezkoa da ideia zaharren akatsak agerian ipini ta berriak ezagutaraztea. Beste alde batetik, systema berriarekin inoiz ere ezer idatzi etzalarik, arrotza eta akatsez bethetakoa iruditu beharko litzakio irakurleari idaz-tankera hau lehenbizik arkitzen zualarik. Eleberriak, iphuinak, eztabaidak, edozer idaztea systema berriarekin eskatzen du bada lehenbiziko urhats hunek, besteen iritziak ideia berrietara ekarteko.

Badirudi nik uste nuan baino arinago dathorra hau. Egun gutti dirala, Satrustegi jauna Euskaltzaindian sartu zan egunean, Aita Lafitte'k erran zidan ongi dagola eurentzat systema hau, mugaz bestaldeko idazle ta irakurleentzat. Egun gutti dirala, nere systemaz idatzitako iphuin bati eman diote lehenbiziko saria Donostin. Agerian dago ba, idaz ditezkeela systema hunekin atseginez irakurten diran gauzak.

Eleberri bat ere egin dut eta uste dut asko eginen duala novela hunek besteen iritziak ideia berrietara ekarteko. Itxaropen handiarekin igurikitzen dut bukatuta egonen dala lehenbiziko urhats hau liburua argitaratu ta laster.

Lehenbiziko urhatsa bukatu gabe, eztut bada kultur-hiztegirik antolatu. Bai ordea nere idazkietan agertu zaizkidan kultur-hitz bakan bazu. Gero erranen dizuet zelan egin dudan hau eta aurretik pentsatuta daukadan guztia.

BIGARREN URHATSA

Euskalari ta idazlerik gehienen iritziak systema berriarengana ekarri orduko, orthographizko hiztegi bat behar da antolatu, eta garrantzi handiko gauza bat egin hiztegi horrekin geroko utzi gabe: Euskal aldizkari guztietako zuzendariekin ados gelditu ostean, tipuski, bat-batean, sartu

gure aldizkari guztietan orthographi fijua, orthographi-hiztegia hiz bakhoitzean jarraiturik.

Bentaja bat dauka analphabetismuak. Inork ere irakurten eztaualarik, nahi dugun bezelako orthographi bat ezarri dezakegu. Jendea irakurten ohituta dagolarik ezin hasi aldakuntzekin. Mugaz bestaldean eztago hunaindian besteko euskal-analphabetismurik, ezin da beraz aldatu asko hango orthographia. Huna beste arrazoi bat *h* letrea han bezela idazteko.

Izugarria da gaurko euskal-orthographiaren anarchia. Galdetzen badizkigute azken denboretako euskal eleberrien tituluak, arin bukatuko zaizkigu eztira asko ta, bainan euren arte *Bide izkutua* eta *Leturiaren egunkari ezkutua* aiphatu beharko ditugu. *Ezkutua* eta *izkutua* eztira hitz diferenteak, hitz bat bi modutara idatzia baizik, eta tituluetan, gehien ikusten dan tokian. Berdin zaizkigu biak, bainan bata gehiegizkoa dugu. Hartu edozein euskal aldizkari bat eta modu askotan idatzita ikus dezakegu hitz bakhoitza, eta horriari bira eman behar izan gabe ohar dezakegu sarri idaz-modu aldakorra. Esate baterako *Zeruko Argia*'n *eskiñi*, *eskeiñi*, *eskaiñi* edo *eskaindu* eta abar. *Herria*'n *bertze* edo *beste*, *ipui*, *iphui* edo *iphuin* eta abar. *Egan*'en beste hainbeste, eta berdin beste edozein euskal aldizkari batean.

Erreza da orthographi-hiztegia egitea. Azaldu dut nik beste toki batean, nere iritiz jarraitu behar litzateken kriteriu nagusiak. Khontuz khontuz eta ahalik akatsik guttienekin egiten saiatuarren, ezin da egin akatsik gabe, gizonek egindako gauza guztiak bezela, bainan apropos egin ezker be, kostatuko litzake standard-tutako hizkuntzen orthographiek dituzten beste akatsekin atheratea. Zergaitik dago ondo erderaz *exagono h*'rik gabe eta gaizki *hexagono h*'rekin? Ba danak *h*'rik gabe idaztekotan gelditu diralako. Eztu merezi hitz bakhoitzarekin eztabaidetan hastea, eztu merezi eta ezkenduke bukatuko sekula. Idaz-modu guztietatik bat hautatu ezker bethiko eginda dago orthographiaren batasuna.

Ezta erreza idazle bakhoitzari orthographi hunen tipuski irets-araztea, eta ezkera hasi behar aldapaz gora iruditzen zaigun bide hortatik. Idaz dezala bakhoitzak orai arte bezela. Gizon bakhar baten lana izan diteke aldizkari bateko original guztiak orthographi-modu fijuan ipintea. Ohitu arte gizon horrek lan nahikoa izanen du hitzak banan banan hiztegian bilhatu behar izanik, bainan denbora labur laburrean ikasiko du lan hau arin arin egiten hiztegia zabaldu gabe.

Ezin dugu sartu *Zeruko Argia*'n halaz ere orthographi fijua tipuski nere iritiz. Hasi horri bakhar batean esate baterako, bainan danon arte horri hori ahalik irakurgarri eta errezena egiten saiatzen gerala.

Urthe batzutan, beste batasun lanak prisa handirik gabe egiten dirarik, beharrezkoa da orthographi fijua danei begietatik sarraraztea hunela. Eta aldizkari bakhoitzean oker-zuzentzale bat behar dala erakusteko, agertu zaizkigu *Zeruko Argia*'n orthographi-huts asko egiten dituzten idazleak *h* letrea edozein tokian sarturik.

HIRUGARREN URHATSA

Giltz-esakera eta giltz-hitzak erakasteko liburu bat egin behar da, euskaldun jatorrei zuzendua, ez euskaldun berrientzat, orai artekoak bezela. Ezta egin behar orai arte egin diran euskal grammatica guztiak bezela, linguistica modernuak eskeintzen dizkigun ikas-bide errezak jarraiturik baizik. Hunelako liburuak grammaticazko hitzez josiak egiten diranak baino askozaz scientificuagoak izanarren, edozeinek ulertzen ditu eta oso errezak dira ikasteko, dudarik ere eztute uzten noiz ta nola erabili behar dan esakera bakhoitza. Grammaticazko hitz garratzez josiak bezela idaztea errezagoa da, bainan hala egin ezkeru, ez litzake ikasteko gauza.

Hau dana egin ostean mila zeaztasun faltako zaizkigu, bainan hurbil hurbil egonen da euskararen batasuna. Catalanak, italianuak, deutch-tarrak eta, euren batasuna egiteko zauden denboretan bezela egonen gera eta urthe gutti barru eginda edukiko dugu guk ere. Hala izan bedi Jaungoikoaren laguntzagaz.

EUSKAL ANALPHABETISMUA

Kalte izugarri bat egin diote euskarari euskaldun berriek, borondaterik onenarekin bada be, liburu batzutan ikasitako euskarazko lau gaurzatto barruan ezin gorderik, bai ta euskaldun jatorrek ere euskara esperimentalarekin. Euskal analphabetismuaren sustraiak ezarri dituzte, eta gaur eztaukagu lan makala euskal-analphabetismuaren kontrako gudua irabazteko beharrezkoa zaigun bezela euskarari bizitza emateko. Idatzitako hizkuntza ezta besterik hizkuntz mintzatuaren irudi bat baizik, eta irudirik onena, originalarekin antz handiena duana da bethi.

Orhaitzen zaizkit ondo nere euskal-analphabetismuzko denborak. Kanpoan negoala euskaraz ethorten ziran egunorokoan herriko berriak. Saiatu irakurten eta ezin ulertu! Adiskide batek irakurri ta dana klaru

klaru!... Horra zer daukan euskal analphabetu hutsak, eztio ematen entonazioa irakurten duanari eta ezin du irakurri. Hunegaitik maite ditu bertso berriak. Bertsoak kantatu egiten dira, eta eztago entonazio okerra ematerik kantatzen danean.

Bainan herriko berriak euskaldun arrunt batek idatziak ziran eta etztizaidan kostatu asko bere gauzattoak eta egutegiaren horrietan zethoztenak irakurten ikastea. Egunorokoan horri bethe euskaraz zethorren, edo hobeto esateko, «euzkeraz», hala, zetarekin. Gureztat han zethorren euskara ona, euskara aphaina, beste batek irakurri ezkeru be ulertzen ez genuena. Munduan gerthatzen ziran gauzak erderaz, berri izugarriren bat egon ezkeru, esate baterako munduak Venus'en kontra joko zuala ta danak laster hilen gineala bazan, zeaztasun guztiak erderaz, letra handien azpian, eta euzkerazko horrian aberri arazoak, herrietako berriak, eta ulertu ezinezko olerkiak.

Bainan bakhoitzak bere herriko berriak izan ezik, euzkerazko horria etzan irakurtekoa, erdeldunei erakustekoa baizik. Ezetz arkitu erdera antzeko hitzik, esaten nion nik harro harro adiskide erdeldun bati horri hau erakusten niolarik, eta erdeldun gaixoa harrituta gelditzen zan beste munduko hizkuntz bat iruditzen zitzaiona erakusten niolarik. Azkenean bilhatu ta bilhatu, hara, arkitu zuala esaten zidan pozik, «eia nun!» eta «huna hemen» eta *baño* hitza erakusten zidan. «Zer uste duzu ba hitz horrek adierazten duala?» ta «¿Que qué significa?, pues está bien claro, *baño*, donde se baña uno». «Paaa!» egiten nion nik, «jeso significa pero!» Erdelduna lotsatuta gelditzen zan eta nik harro harro gordetan nuan «izparringia» sakelean.

Bitarikoak ziran ba horri hartan agertzen ziran gauzak, beste batek entonazio onarekin irakurri ezkeru edozein euskal analphabetu batek ulertzen zuana, eta ahalik ondoen irakurri ostean ere ulertzen etzana. Hauxe zan gureztat euskera ona. Eztaukat orduko izparringirik adibide bat atherateko eta azkeneko denboretan argitaratutako euzkerazko liburu batetik irakurriko dizuet zathi bat entonaziorik onena ematen saiaturik. Ezta adibide on bat, zathika ulertzen baita, bainan eztaukat besterik:

«Talki ezazu...»

Euzkeratik euskararatzea ezta erreza, griegorik ere eztakit, bainan erderatik euskararatu litekela erakusteko huna zathi hau edozelan eta arin arin euskaraz idatzita:

...

Alperrik litzake esandako horria eta hunelako liburuak ezagutu duan euskaldun bati euskarazko liburu bat irakurteko esatea. Babak

jan ta sabeleko mina pasatu duanari berriz babak jaten komidatzea bezela litzake. Esate baterako *Kurloiak* erosten badu, ipiniko du bere liburutegian, gehien ikusten dan tokian, eta erranen du irakurri duala. Galdetzen badiozue gero eia zer iruditu zaion, «ondo dago» erantzunen dizue, «badu mamia», bainan eztu erranen ezer ere irakurri duala erakusten duenik, eztualako irakurri. Bere amaren kontrako gauza izugarriekin idatzitako liburu bat ematen badiozue be, «oso ondo dago» erranen dizue, «badu mamia», eta liburutegian ipiniko du, gehien ikusten dan tokian.

Ikasleen arte arkitzen dira nere irakurlerik gehienak. Gazte huiek eztute oraindaino ezagutu horrelako litteratura garbia eta euskarazko liburu bat erosten dutenean irakurteko eta ez gordetako erosten dute.

Inglesezko ikasleak, liburuekin eta irakasleekin urthe askotan ahalginak egin ostean, lotsatuta lez gelditzen dira edozein ingles baten aurrean, bere ondoan ezer eztakitela pentsaturik. Berdin gerthatzen zaie frantsez edo beste edozein hizkuntz bat ikasten dabilenari, hizkuntz hori ttikitatik erabilten dutenen aintzinean. Nolako astoak dira euskarazko ikasleen ondoan! Munduko linguisteen arte onenak eurentzako liburuak egiten saiatu, ikasi ondo liburu hauk, entzun hizkuntza egunoro arradioz, behar bada egunoro hitz egin hizkuntz hortan ohitura hartzeko, eta haurtzarotik darabiltenen ondoan lotsatu! Txapela khendu behar dugu euskaldun berrien aurrean. Adimen sakoneko gizonak ditugu. Eztago euskaraz ikasteko liburu onik, ingleasez ikasteko asko ta asko dagozan bezela, eztute egiten euskaraz egunoro ohitura hartzeko beharrezkoa litzaken bezela eta hala ta guztiz ere baserritarrek baino askozaz gehiago dakite, maisuak dira haur-zarotik erabilten ohituta dagozenen ondoan eta libururik bikainenak egiten dizkigute. Zoritzarrez ondoegi dagoz eta ulertzeko errezak diranean ere, eztute balio beste euskaldun berrientzat baizik. Guri belarriko mina ematen digute. Euskal analphabetismua zabaltzen dute gure arte hunegaitik errezak diranean ere. Badira belarriko minik ematen eztiguten gauzak idazten dituzten euskaldun berriak, oso gutti, bainan badira. Bainan hauek eztira adimen sakoneko gizonak besteak bezela, zazpi ahaleginetan saiatuarren maisutzat dauzkate base-rritarrak eta.

Oso errezak behar ditugu argitaratzen ditugun liburu guztiak euskal analphabetismuaren kontrako gudua irabazi behar badugu, oso errezak eta belarriko minik ematen eztigutenetariakoak.

Indar handia dauka euskara mintzatuak euskaldunak bereganatzeko. Ikusi dugu danok nola bethetan dan areto handi bat bertsolari egunean, lekurik eztagola ta jende asko kanpoan gelditurik barruan

sartu ezinik. Ezpagendu ahaztuko euskal idazleok eztala hizkuntz idatzia hizkuntz mintzatuaren irudi bat baizik eta baldin gure liburuak abotsez irakurriak izan ezkeru euskara biziaren soinua berbera entzunaraziko balukete, jende guzti hori euskal liburuaren atzetik ibiliko litzake.

Euskal analphabetismuaren kontrako burruka irabazteko tresna eder bat daukagu gaurko egunean: magnetophonua. Nik tramankulu zantar bat baino eztaukat, bainan beste magnetophonu bat erosita ta nere liburuak argitaratu baino lehen magnetophonuz ezagutarazi behar ditut. Uste dut hala egin ezkeru askok irakurriko dituztela. Magnetophonuz hitzez hartuta eduki ezkeru diskuak athera edo arradioz bota ditekete.

Entzun ezazue *Peru Abarka*'ren zathi bat nere tramankuluan hartua:

KULTUR HIZTEGIA

Ehun milatik gora dira hizkuntz jakitun guztien kultur hitzak eta urthero jaiotzen dira ehuntik gora guttienez. Ezin dugu guk egin berterik, sortzen diran bezela gureganatzea baino, iturrira joan eta ezertarako aldakuntzik sartu gabe, danok berdin egiten ditugunak baizik.

Mathematikazko hiztegiko hitz batzu aztertuko ditugu adibide bezela. Jakintza-adar huntan gerthatzen dana gerthatzen da beste jakintza-adar guztietan.

Batzu latinetik hartuak dira:

Latinez *abacus*. Frantsesez *abaque*. Alemanez *abacus*. Inglesez *abacus*. Italiano *abaco*. Españolez *ábaco*.

Latinez (griegotik) *diagramma*. Frantsesez *diagramme*. Alemanez *diagramm*. Inglesez *diagram*. Italiano *diagramma*. Españolez *diagrama*.

Latinez *punctum*. Frantsesez *point*. Alemanez *punkt*. Inglesez *point* (frantsesetik). Italiano *punto*. Españolez *punto*.

Batzutan alemanek euren hizkuntzeko sustraiekin egindako hitz bategin esaten dute besteek latinetik hartzen dutena:

Latinez *calculus*. Frantsesez *calcul*. Alemanez *rechnung*. Inglesez *calculus*. Italiano *calcolo*. Españolez *cálculo*.

Bainan batzutan alemanek hau egiten badute, eragozpen bat baino ezta, asko komeni baita hitz jakitun guztiak mundu guztian berdinak izatea, jakintzazko liburuak edozein hizkuntz batean irakurteko errezta-suna ez galtzeko. Khontuz garbizaleok, alemanak handiak dira jakintza arazoetan eta eurei parkatzen zaiena elitzakigu parkatuko guri ta. Gainera eurek ere ezin dute egin hau bethi, eta bethi ez egiteko, hoba ez

egitea inoiz. Frantsesez *calcul différentiel*. Alemanez *Differentialrechnung*. Inglesez *differential calculus*. Italianoz *calcolo differenziale*. Españolez *cálculo diferencial*.

Batzutan asmatu zuanaren izenetik hartzen da kultur hitza: Frantsesez *jacobien*. Alemanez *jacobische*. Inglesez *jacobian*. Italianoz *giacobiano*. Españolez *giacobiano*.

Frantsesez *wronskien*. Alemanez *wronski'sch*. Inglesez *wronskian*. Italianoz *wronskiano*. Españolez *wronskiano*.

Esandako adibideetan, latinezko *us* ta *um* bukaerak *u* ipini ta beste aldakuntzik gabe idatzi behar dira. Eztira gureak eta ezkerera gu inor aldatzen hasteko. Hunela izan behar litzakez ba euskaraz:

Abacu, diagramma, punctu, calculu, calculu differenziala, jacobianu, wronskianu.

Errezagoa da kimikaki hiztegia, batez ere kimika organicuarena. *Propil-2-butanu, etanol*, eta abar hizkuntz guztientzat asmatuak diran ezkerero, euskarazkoak dira, euskara be hizkuntz bat baita.

Huna hemen euskarazko kultur-hiztegiaren lehenbiziko hitzak:

Aabam, aah, aaiba, aakendar, aakla, aal, aalendar, aalkhuaba, aalkim, aam, aasmu, aati, abab, ababan...

Eta hunela ehun mila inguru.

Parkatu entzule maiteok, lan sakonago egiteko denborarik ezpaitut izan.

OSKILLASO.

BERMEOKO ARRAINTZALEEN LEKSIKUA

Nire lan onetan Bermeoko herbak erabiliko dodaz. Aolan, asikera asikeratik ikusiko dozue zelakoa dan Bermeotarren leksikua. Orrek ez dau esan gura, Bermeotarrak legez bardin berba egingo dodana. Eurak